

OSMANLI MİMARLIĞINDA ŞADIRVAN VE İSTANBUL ÖRNEKLERİ

ARŞ. GÖR. ESMA İGÜS PARMAKSIZ

1972 yılında İstanbul'da doğdu. 1992'de İstanbul Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'ne kayıt oldu. 1996 yılında mezun oldu. Aynı yıl Yıldız Teknik Üniversitesi Müzecilik Yüksek Lisans programına girdi. 1997 yılında M. S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Heykel Müzesi'nde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 1999 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Müzecilik Yüksek Lisans Programından "Ankara-İstanbul-İzmir Resim Heykel Müzelerindeki 1914 Kuşağı Eserlerinin Değerlendirilmesi" adlı tez konusuyla mezun oldu. Halen M.S.Ü Resim Heykel Müzesinde araştırmalarına ve çalışmalarına devam etmektedir.

Resim 1: Fatih Camii
Şadırvanı Genel Görünümü

Sayın Başkan
ve değerli dinleyiciler;

Türkler için su, ilk dönemlerden beri yaşamın gerekli şartlarından biri olmuştur. Türk insanı yaşamında, suyla hayat bulmuş bu nedenle suyu değerli olarak kabul etmiştir. Su üzerine olan bu bakış açısı atasözlerine de yansımış, suyun önemi "Su gibi aziz ol, su içene yılan bile dokunmaz" gibi sözlerle kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Türkler İslamiyete girdikten sonra da bu durum değişmemiş, İslamın temizliğe verdiği önem suya verilen değerle birleşmiştir. Bu yüzden Selçuklu ve Osmanlı ülkelerindeki mimari eserlere su yapıları da eklenmiştir. Çalışmamızın konusu olan şadırvanlar ise Selçuklu ve Osmanlı ülkelerindeki mimari eserlere eklenmiş olan su yapılarıdır.

Şadırvan Farsça bir kelimedir. Şad ve Revan kelimelerinden türetilmiştir. Farsça Şad çok, Revan ise akar anlamına gelmektedir.

Şemseddin Sami şadırvanı "yüksek bir havuzun içine fıskiye halinde akıp, oradan müteaddit yerlere dökülen su ki, ekseriya camii avlularında bulunur" diye tanımlamaktadır. Şemseddin Sa-

mi'nin yaptığı tanım kısmen de doğru olsa, eksiktir. Şadırvanlara mimarlık geleneğimizde camilerin yanısıra hamamlar, kervansaraylar ve medrese avlularında rastlanır.

Şemseddin Sami'nin yapmış olduğu şadırvan tarifini günümüzde genişleterek aşağıdaki gibi anlamlandırabiliriz:

Şadırvan; ortasında kentin su şebekesine bağlı bir lüle ya da fıskiyeden akan suyla beslenen çevresinde musluklar olan havuz ya da su haznesidir. Camii, medrese, kervansaray avlularında yer aldığı gibi iç mekanlarda da kullanılabilen mimari bir unsur olarak nitelendirilebilir.

Şadırvanların ilk örneğine Anadolu Selçuklular devrinde rastlamaktayız. Daha sonra şadırvanlar, Beylikler Devrinde geliştirilmiş, Osmanlı Devrinde ise klasik şeklini almıştır.

Şadırvanların dış görünüşüne bakarak planları için yuvarlak, dört köşe veya çokgen olabilir tanımı yapılır. Ayrıca şadırvanlar kullanımına yani fonksiyonları göre de sınıflandırılabilir. Kullanışlarına göre şadırvanlar; Musluklu Şadırvanlar ve Musluksuz Şadırvanlar diye ikiye ayrılır:

Resim 2: Fatih Camii
Şadırvanı Havuz ve Saçak
Kısmı

1) MUSLUKLU ŞADIRVANLAR:

İhtiyaca uygun ve özellikle abdest alma amacı için yapılmışlardır. Her levhaya bir musluk düşmektedir. Genelde tercih edilen ve yaygın olan şadırvan tipidir.

2) MUSLUKSUZ ŞADIRVANLAR:

Süs amaçlı yapılmışlardır. Bu tip şadırvanlar Osmanlı mimarisinde ilk defa Mimar Sinan tarafından Süleymaniye Camii'nde uygulanmıştır. Avlunun ortasına konan musluksuz şadırvanların fonksiyonu maksemdir.

Musluksuz şadırvanlar genelde kübik veya çokgen olarak tasarlanır. Örtü sistemleri düz çatıdır. Saçak sistemi görülmez, ya da dar saçak tercih edilir. Musluksuz şadırvanlı yapılarda ahalinin abdest alma ihtiyacı ise "Zembil Şadırvan" denen düz sıra halindeki musluklarla karşılanır. Sinan'ın şadırvanda geliştirmiş olduğu ve şadırvana abide kimliği yükleyen bu tarz Sinan'dan sonra Sultanahmet, Yeni Camii gibi yapılarda da uygulanmıştır.

Camii avlularında bilhassa abdest almaya yarayan şadırvanların hazne duvarı genelde mermerden yapılır. Su dü-

zeyinin üstünde, çevre demir parmaklıklarla ve tel kafesle kirlenmeye karşı korunur. Şadırvana su sağlayan havuzun ortasındaki fıskiyeli lüle ise havuzun zemin döşemesi ile birlikte yerleştirilmiştir. Fıskiyeli lüleden akan su ile musluklardan akan su arasında herhangi bir bağlantı yoktur. Havuzun çevresine abdest almak amacıyla yerleştirilen musluklar ise su sıçramasını önlemek amacıyla küçük boyutlu olarak tasarlanmışlardır. Ayrıca şadırvan musluklarının önünde ahşap ya da taştan yapılmış, abdest alırken oturmaya yarayan oturma yerleri bulunur. Oturma yerlerinin önünde cemaati pis sudan koruyan otuz, kırk cm derinliğinde atık su kanalı vardır. Kanal, atık suyun toplanarak belli bir yere gitmesini sağlar.

Şadırvanlarda örtü sistemi olarak genelde ahşap çatı veya kubbe tercih edilir. Ahşap çatı veya kubbe şadırvanın altında bulunan cemaati, güneş ve yağmur gibi iklim koşullarından korur. Şadırvanın bu özelliğinden dolayı cemaat namaz saatleri dışında özellikle yaz aylarında suyun serinletici etkisinden faydalanmak amacıyla şadırvanın altında oturur ve sohbet eder. Böylece şadırvanlar cemaatin arasında sosyal bağın güçlendirilmesi işlevini de görür.

Şadırvanlarda mermer işçiliği, renkli taş süslemesi ve kalem işi süslemelere tezyini değerler olarak rastlanmaktadır. Bu değerler aşağıdaki gibi açıklanabilir:

1) MERMER

MERMER İŞÇİLİĞİ:

Şadırvan havuzunda ve havuzun üzerindeki mermer şebekelerde mermer işçiliği karşımıza çıkar. Genelde mermer üzerine kabartma olarak silmeler, çerçeve kemer dekoru bazen de bu çerçeve kemer dekorunun içinde madalyon ya da rozet motifine rastlanmaktadır. Mermer ve taş işçiliğinin en zengin olduğu şadırvanlar, musluksuz şadırvanlardır.

2) RENKLİ TAŞ

SÜSLEMELERİ:

Şadırvanlarda genelde renkli taş süslemesine pek rastlanmaz. Renkli taş süslemesinin görüldüğü şadırvanlar da

bu tür süslemeye ekseriya kemerlerde rastlanır. Sadece Şehzade Camii Şadırvanının havuzunda ince bir çerçeve dekoru halinde siyah renkli taş süsleme kullanılmıştır.

3) KALEM İŞİ SÜSLEMELER:

Şadırvanların kubbe içinde ve saçaklarının alt yüzünde kalem işi süslemelere rastlanmaktadır. Kalem işi süslemelerde genelde naturalist motifler tercih edilmiştir.

Şadırvanların genel özellikleri hakkında yukarıda açıkladığımız karakteristik özellikleri destekleyecek İstanbul şadırvanlarından bahsetmek yerinde olacaktır. İnceleyeceğimiz ilk şadırvan örneği Fatih Camii Şadırvanıdır.

FATİH CAMİİ

ŞADIRVANI (15. YÜZYIL)

Fatih'in yaptırmış olduğu ilk Fatih Camii İstanbul depremiyle yıkılmıştır. Günümüzdeki camii ise III. Mustafa tarafından ilk camiiden tamamen farklı bir plana göre tekrar yaptırılmıştır. Klasik ve barok uslubun yer aldığı bugünkü camii, büyük bir kubbe ve etrafında dört yarım kubbenin teşkil ettiği bir plan şeması gösterir.

Camii'nin şadırvanı 15. yüzyılda yapılmıştır. Fatih Camii Şadırvanı İstanbul şadırvanlarının ilk örneklerindedir. Şadırvan avlunun tam ortasında değil de avlunun biraz yan tarafında yer alır. Kalabalık cemaatin ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla çok musluklu olarak tasarlanmıştır.

Ortadaki mermer havuz, büyük çaplı olduğundan dolayı silindirik görünümlüdür. Havuz enine üç bölüm gibi algılanmaktadır. En alt bölüm, yalak seviyesinde muslukların olduğu bölümün hizasına kadardır. Ortadaki bölüm dekorsuzdur. Bu bölümde her levha bir musluğa denk gelmektedir. En üst bölüm ise köşeli ve yuvarlak silmelerle son bulmaktadır. Havuzun üstü köşeli demir parmaklıklarla kapatılmış olup, lülesi de cazip bir görünüm sergilemektedir.

Fatih Camii Şadırvanının geniş bir saçağı vardır. Bu geniş saçağı alçak ka-

ideli, baklavalı başlığı sahip sütunlar taşımaktadır. Saçak, kasnak ve kubbe içinde kalem işi süslemeler görülür. Kasnağın dış yüzeyinde ise ince bir şerit halinde kırmızı zemin üzerine sarı renkli palmet ve rumi motiflerinden oluşmuş bir tezyinata rastlanmaktadır. Saçak kısmında ise çubuklardan meydana gelen geometrik süsleme bulunur. Ayrıca alt ve üst kenarlarında saçak kısmındaki süslemenin yarısı uygulanmıştır.

BAYEZİD CAMİİ

ŞADIRVANI (16. YÜZYIL)

Bayezid Camii Bizans'ın önemli meydanlarından biri olan Forum Tauri'nin bir köşesine II. Beyazid tarafından H. 906-911, Miladi 1500-1505 tarihleri arasında inşa ettirilmiştir. Yapının şadırvanı ise camii'nin kuzey tarafında yer alan üç kapı ile dışa açılan revaklı avlunun ortasında yer alır. Avlu ile hemen hemen aynı seviyededir. 16. Yüzyılda yapılmıştır.

Havuzu yuvarlak olarak tasarlanmış ve üstü tel kafes ile çevrilmiştir. Havuz ortadaki yatay olarak sıralanan yuvarlak profilli silmeler iki kat intibanı vermektedir. Ayrıca mermer levhalar, birbirine dik olup alt taraftaki her mermer levhaya bir musluk düşmektedir.

Şadırvan havuzunun üstü yayvan ve basık bir kubbe ile örtülüdür. Yeşil sekiz porfir sütuna oturan kubbe ve yanlara doğru genişleyen saçak, Celal Esad Arseven'in Türk Sanatı Tarihi adlı kitabında bahsettiği üzere XVII. yüzyılda

Resim 3: Bayezid Camii Şadırvanı Genel Görünümü

Resim 4: Bayezid Camii
Şadırvanı Havuz ve Oturma
Yerleri

IV. Murat zamanında yapılmıştır. Saçağı taşıyan ve yukarı doğru incelen porfir sütunlar başlıksız olup arşitravlarla yani düz atkıyla birbirine bağlanmıştır. Sütunların arşitravlarla birbirine bağlanması ve kubbenin yayvanlığı insanı da ezici bir etki yaratmaktadır. Avlu revaklarının sivri kemerlerle ahenkli bir görünüm çizmesine rağmen, şadırvanın arşitravlarla düzenlenmiş görünümü avlu ve şadırvan arasında uyumsuzluğa neden olmaktadır.

Şadırvanın kubbe içi ve saçak kısmında kalem işi süslemelere rastlamaktayız.

YENİ CAMİ

ŞADIRVANI (17. YÜZYIL)

Yeni Camii, 1498 yılında III. Mehmed'in annesi ve III. Murad'ın zevcesi Safiye Sultan tarafından Mimar Davud Ağa'ya yaptırılmaya başlanmıştır. Mimar Davud Ağa'nın Vefa'da katledilmesinden sonra inşaata Dalgıç Mehmed Ağa tarafından devam edilmiş fakat araya giren bazı talihsizlikler yüzünden inşaat yarım yüzyıl kadar durmuştur. Durdurulan inşaat IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan tarafından 23 Temmuz 1661 yılında tekrar başlatılmış, 1663'te inşaat bitmiş ve Yeni Camii bir cuma namazı ile ibadete açılmıştır.

Yeni Camii'nin Şadırvanı revaklı avlunun ortasında itina ile yapılmış bir yapıdır. Sultanahmet Camii'nin şadırvanına benzemektedir. Yapının mimarı

tarafından şadırvanın abdest muslukları iptal edilmiş ve şadırvan avlu ortasında adeta bir anıta dönüştürülmüştür.

Tezyinatsız bombeli mermer havuz levhaları gömük sütunlar arasında yer almaktadır. Levhaların üzerinde yer alan bronz şebekeler geometrik dekoratiftir. Bu geometrik dekor bir açıklıkla dairelerin, birbiri içine geçmesinden meydana gelmiş bir örnek, diğerlerinde ise yanyana sıralanan altıgenler ve bunların merkezinden çıkan çubukların meydana getirdiği bir dekordan oluşmaktadır.

Havuz levhalarının bağlı bulunduğu sütunlar alçak kaideli olup stalaktitli sütun başlıklarıyla sona ermektedir. Üst bölümde kemerler ve köşe dolguları kesme taştan örülmüş olmalarına rağmen tezyinatsızdırlar. Sadece kilit taşlarında ince işlenmiş kabarık bir rozet yer almaktadır. Ayrıca üst kemerlerin köşe dolgularında rölyef halinde kıvrık dal ve rumi motiflerinin bulunduğu bir süsleme yer alır.

Şadırvanın havuz pencerelerin altına gelen her mermer levhaya bir musluk yerleştirilmiştir. Bu muslukların hamam kurnasına benzer yalıkları vardır. Şadırvana eklenen musluk ve yalıklar şadırvana çeşme havası katmıştır.

Yeni Camii Şadırvanı basık kubbeli olup bir alemle sonuçlanmaktadır.

AYASOFYA

ŞADIRVANI (18. YÜZYIL)

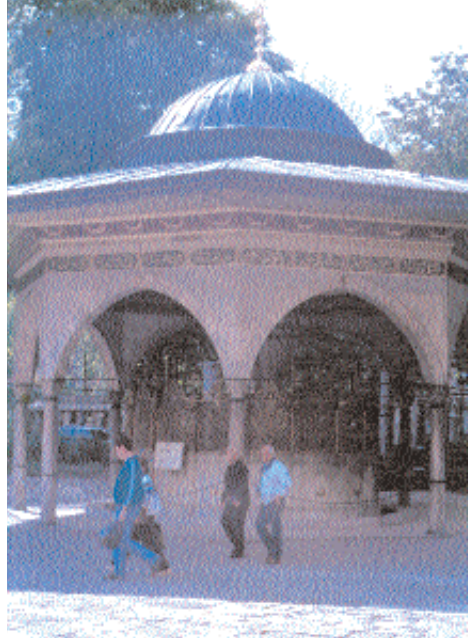
İlk yapıldığında Büyük Kilise (Megala Ekklesia) olarak adlandırılan Ayasofya'ya ancak 5. Yüzyılda sadece Sophia denmeye başlanmıştır. Hristiyan üçlemesinin ikinci unsuru olan Kutsal Hikmet'e (Sofia) adandığından Ayia Sofia olarak tanınmıştır. Aynı ad fetihten sonra da Ayasofya biçimini alarak günümüze kadar ulaşmış ve yaşamıştır.

Ayasofya Şadırvanı Osmanlı mimarlığının ihtişamlı ve zarif şadırvanlarından biridir. Ayasofya Camii'nin iç avlusuna 1730 yılında I. Mahmud döneminde inşa ettirilmiştir.

Mermer havuzu büyük çaplı, çok köşeli ve levhalı olarak tasarlanmıştır. Mermer levhaların dış yüzeyi hafifçe bombelidir. Her levhanın üzerinde ka-

Resim 5: Yeni Camii Şadırvanı
Genel Görünümü

Resim 6: Ayasofya Şadırvanı
Genel Görünümü

bartma tekniğinden yapılmış kaideli ve başlıklı iki sütuncüğün meydana getirdiği süsleme görülür. Süslemede sütun başlıkları saksı olarak tasarlanmış olup başlıklardan nebati bir tezyinat çıkmaktadır. Bu nebati dekorlar natüralist bir duyumla işlenmiştir. Her iki levhanın arasında bir sütunçe bulunur.

Havuzun üst kısmındaki bronz şebekeler bombeli olarak havuz levhalarıyla aynı sayıda yapılmışlardır. Her mermer havuz levhasının üzerine bir bronz şebeke denk gelmektedir. Bu bronz şebekelerde ki tezyinat bir dereceye kadar natüralist sayılabilecek spiral şeklinde tanzim edilmiş, yaprak dekorlarından ibarettir. Ayrıca her bronz şebeke levhası üzerinde bronz bir alınlık bulunabilir. Bu alınlıklarda da tezyinat olarak arabesk motifler kullanılmıştır.

Şadırvanın saçak ve örtü sistemi ise

diğer İstanbul şadırvanlarından daha ihtişamlıdır. Saçak çok geniş tutulmuştur. Kemerlerin kilit taşlarında tezyinat olarak kabartma halinde rozet bulunur. Kemerler ve köşe dolgularında ise itinalı bir kesme taş işçiliği vardır. Şadırvan zarif bir kubbe ve kubbenin üstünde tezyinatlı bir alemlle son bulmaktadır.

Ayasofya Şadırvanı genel görünümü ve tezyinatlarıyla 18. yüzyıl Osmanlı mimarisinin ihtişamını yansıtmaktadır.

Sonuç olarak şadırvanlar hem mimari hem de süsleme değerleri ile ihtiyacı karşılayan yapılardır. Tamamlayıcı durumda olan şadırvanlar bağlı oldukları yapıların mimari ve estetik değerlerini artırır. Osmanlı'dan günümüze kadar gelen şadırvan geleneğinin günümüz mimarisinde de şadırvanın özgün mimarisine sadık kalınarak yapılması biz araştırmacıların en büyük temennisidir.

KAYNAKÇA

Ana Britannica. C. 29. Ana Yayıncılık ve Encyclopaedia Britannica. Bkz. Şadırvan Maddesi.

ARSEVEN, Celal Esad. Türk Sanat Tarihi I. İstanbul, 1954-59.

İstanbul Ansiklopedisi. C. 1. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarıh Vakfı Ortak Yayını, 1994. Bkz. Beyazıt Camii Maddesi.

ÖDEKAN, Ayla. Şadırvan. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. C. 3. İstanbul: Yem Yayınları, 1997.

ŞERİFOĞLU, Ömer Faruk. Şadırvanların Serinliğinde. "İstanbul". S. 3 (Aralık 1998) s. 50-53.

TOKAY, Enver. İstanbul Şadırvanları, İstanbul, 1951